

***Phyllitis scolopendrium*, historie a současnost na území České republiky**

***Phyllitis scolopendrium* in Vergangenheit und Gegenwart auf dem Gebiet der Tschechischen Republik**

† Radovan H e n d r y c h & Jiří M ü l l e r

Provazníkova 76, 613 00 Brno

Abstract

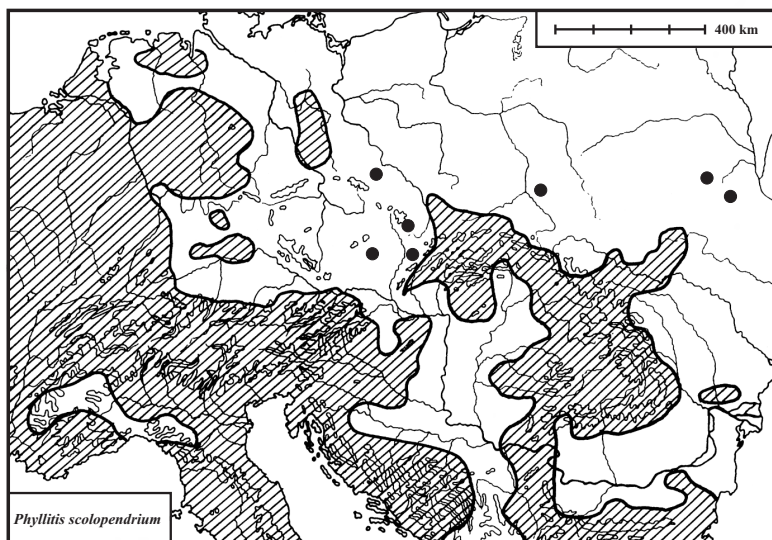
The paper deals with the first reports on the occurrence of *Phyllitis scolopendrium* in Bohemia and the Czech name used for this fern. Based on several facts, we have come to the conclusion that in the 16th century *P. scolopendrium* still grew in the wild in Bohemia. In the 17th century, the leaves of Hart's-tongue were used as a medicinal herb. Some of the published records of its occurrence in Bohemia and also Moravia refer to escaped or cultivated plants. At present, *P. scolopendrium* does not grow anymore at its former localities in Bohemia. The current occurrence at natural sites goes back to recent introduction of spores. A special type of naturalisation is the repeated occurrence in open wells. In the Czech Republic, Hart's-tongue is native only in the Moravian Karst, the Hranice Abyss and Trojačka Nature Reserve in the Veřovické vrchy Mts and most likely also in the surrounding of Třinec (near the village of Dolní Lištná), all in Moravia and Silesia. The nativeness of the Silesian site in the surrounding of Třinec is disputable, but it is a native occurrence probably too. *P. scolopendrium* is a critically endangered species in the Czech Republic, obviously for its low number of sites. For unknown reasons it disappeared from the Josefské údolí valley in the Moravian Karst, but at other sites in this region it gradually spreads. However, *Impatiens parviflora*, invading through the Punkva valley from Blansko to Pustý žleb, poses a threat to them.

K e y w o r d s : Czech Republic, distribution, long-distance dispersal, medicinal plants, secondary occurrence

N o m e n k l a t u r a : Dostál (1989)

Úvod

Následující poznatky lze uvést připomínkou, že není málo druhů, jejichž vztah k naší květeně, zvláště k autochtonní části, je dosti nejasný. Pokud jde o samotné Čechy, lze za takový označit *Phyllitis scolopendrium*. Převažující názor, že se v Čechách (na rozdíl od Moravy) nikdy jako původní druh nevyskytoval, nemusí být názorem jediným. K pochybám mohou vést důvody dosud opomíjené nebo zapomenuté, některé i protikladné. Přitom historie *P. scolopendrium* je dlouhá také floristickou pozorností. Zároveň, snad jako u žádného jiného druhu, je doprovázena omyly, nejen podivnými, ale zvláštními také tím, že na nich měli podíl i význační autoři.

Obr. 1. – Středoevropský subareál *Phyllitis scolopendrium*.

Abb. 1. – Mitteleuropäisches Subareal von *Phyllitis scolopendrium*.

Již náhled na evropský subareál (obr. 1, např. Jalas & Suominen 1972: 82), kde je u *P. scolopendrium* na území Čech a částečně v západním až jihozápadním blízkém sousedství nápadný hiát, může vést k hledání příčiny. Rozhodně se tím vymyká běžnosti ve srovnání s obvyklou konfigurací středoevropských subareálů mnohých druhů. Hledá-li se příčina v klimatických podmínkách, což bývá obvyklé, popř. v makroreliefu nebo v petrografických poměrech „českého hiátu“, sotva nalezneme něco v plném rozsahu přesvědčivého. Samotný argument to ovšem být nemůže a není, ač to jistě může být vodítkem pro další úvahy. Výskyt na Moravě již není z hlediska celkového areálu překvapivý, stejně jako výrazná absence v severovýchodní Evropě.

Ve starší literatuře nescházely názory, že jde o druh v české květeně původní (Schlechtendal & Langenthal 1880: 93, Ascherson & Graebner 1896: 51), což navazovalo na zprávy staršího data (Milde 1847: 90, 1865: 19). Mohlo jít o výklad, v podstatě založený na omylu. Jinak neúčast *P. scolopendrium* v indigenní složce české květeny potvrzují Čelakovský (1870: 356), Domin (1922: 116–117), Hendrych (1987: 141) a Tomšovic (1988: 250), mezitím velmi zevrubně pak především Kotlaba (1962: 258). Mohlo by se tudíž zdát, že důvod k pochybnostem být nemůže. Leč i to, co působí jako nezvratné faktum, bývá zpochybnitelné. Důvodem mohou být nehodnocená nebo opomenutá kritéria, což by dílem mohlo být i u *P. scolopendrium* v Čechách.

Poznámky k českému jménu

Po staletí bylo užíváno jméno jelení jazyk v různé ortografii. Zvláštností je, že Berchtold & Presl (1820: 272) použili jméno „bindas“, vypůjčené z polštiny. Dané jméno akceptoval Opiz (1820: 18) s adjektivem „bindas obecný“. Důvodem zavedení takového rodového jména byla asi snaha vyhnout se dvouslovnému názvu. Nedostatkem bylo, že jméno „bindas“ se v (staro)polštině nikdy nevztahovalo k *P. scolopendrium*, ale k *Polystichum lonchitis* (Orgelbrand 1861: 81). Zdá se, že staropolština pro *P. scolopendrium* dlouho jméno neměla, neboť na značné části polského území (jmenovitě historického) se jelení jazyk nevyskytoval. Vedle toho výraz „bindas“ je v polštině homonymum (cf. Karłowicz et al. 1900: 156); v jiném významu, odlišném od staré slovenštiny, pocházejícím snad z němčiny (Majtán 1991: 133). Jména (cf. Jungman 1835: 125) se přesto Presl (1848: 314) podržel, užil ho ještě Sloboda (1852: 93), ale tím by z naší literatury zcela zmizelo, kdyby nebylo jako archaikum uvedeno mnohem později pod „bindas lékařský“ (Bayer 1904: 727). Objevilo se také jméno „tlustokragneć bindasový“ (Berchtold & Presl 1835: 72), nově vytvořené, jinak zřejmě nepoužité. Pozdější návrat k dvouslovnému rodovému jménu „jazyk jelení“ uplatnil až Čelakovský (1887: 75).

Prvotní zprávy

Může být překvapením, jak záhy lze s poznatky o *P. scolopendrium* u nás začít, i když záznaky jsou jistě neúplně zachované. První zpráva, k *P. scolopendrium* snad se vztahující, se nalézá ve vokabulariu tzv. Rajhradského rukopisu, původem ze 13. století (Hanka 1833: 74). Uvedeno je jméno „gyelenyk“ (vyslov „jeleník“), nešlo-li o některý druh z rodu *Peucedanum*, pro což jednoznačný důvod také není. Flajšhans (1926: 137) přepisem z literárních nebo lingvistických důvodů ve verzi „gelenik“ soudí, že skutečně jde o *P. scolopendrium*. Plně spolehlivý argument to není, ale zcela ho přehlédnout nelze. Velkou pochybnost musí vyvolat uvedení téhož znění jména „gelenik“, jako ekvivalentu jména „*ermodacus*“ ve slovníku, udávaném ve 14. století (Menčík 1892: 32). Latinská ortografie byla chybná již asi v originále a z řeckého základu měla znít „*hermodaucus*“, druhou částí složeniny snad ukazující na okoličnaté *Peucedanum*. V tzv. Rukopisu vodňanském (Anonym 1389: 157) je rostlina „*Phyllitis*“ s jednoznačností jmenována jako „geleni jazyk“.

V redakci Staročeského slovníku (Ústav pro jazyk český AV ČR, Praha) je řada výpisů z rukopisů, z větší části pocházejících z 15. století, se základy minimálně ze století předcházejícího. Jsou to údaje o *P. scolopendrium* jako o rostlině léčivé, v nejrůznějších ortografických českého jména (geleni jazyk, gelenie yazik, yeleny yazik, geleni iazik, yelenij jazyk, gazyk gelenji), popř. psaný traňk. V latině ještě rozmanitěji: *lingva cernui*, *scolopendria*, *scolopendra*, *scolopendria hirsugen*, *arnoglossa*, *scolmis* a *brucus*¹⁾. Četnost

¹⁾ Národní knihovna, Praha: sign. XI F 10, f. 46r. Knihovna Kapitulky pražské: sign. M1; P 1354 f. 117a; O 14. Knihovna Nár. muzea, Praha: sign. IV E 5, f 137 v etc.

těchto jmen vyplývá z tehdejšího významu latiny a při množství záznamů již tehdy nelze v Čechách považovat *P. scolopendrium* za velkou vzácnost. Možná, že nemuselo jít o drogu cizí proveniencie, snad ani z blízkého okolí dováženou.

Vše, čeho se lze dopátrat, na takové mínění ukazuje. Z textů je patrné, že se jednalo o kompiláty, se zdrojem asi mimo naše prostředí, což se ale mohlo týkat jen stránky medicínalní, nikoli fytofarmaka samotného. Celkem nedoložené, ale předpokládané informace k nám pronikaly v rukopisných záznamech, popř. v úplnějších opisech. Nepřímým dokladem může být Albertus de Lauingen, řečený Magnus, v rukopise z roku 1245 z kapradin pod jménem „*Scolopendria*“ právě pouze *P. scolopendrium* zachycující. Znal nejen habitus, ale i některé detaily (např. „...folia longa, lineis per transversum distincta...“) a charakter míst výskytu („...planta petrosa ... quae nascitur in locis, ubi plurimi sunt fontes...“ (Albertus Magnus ed. 1867: 565). S pomocí podobných manuskriptů vytvářený text byl obsahem, ne-li především výběrem léčivků, zdejšími poměrům evidentně přizpůsobován. V textu jsou natolik zachyceny, někde zcela zřejmě výlučně, takže je patrné, že vycházejí z přístupnosti v zdejším prostředí. Ne všichni autoři té doby *P. scolopendrium* připomínají. Např. pověstná Hildegarda Bingiensis (Reuss 1835, Kaiser 1903), v rukopise zvláště hojně přepisovaném, asi z r. 1150 pocházejícím a ani u nás později nikoli neznámém, tuto rostlinu neuvádí.

Výlučně převažující české jméno „jelení jazyk“, významově shodné se jmény v jiných jazycích, především s latinským „lingva cernui“, pochybnosti o původnosti *P. scolopendrium* v českém prostředí vzbudit může. Lze to vysvětlit tím, že terapeutický zájem (po dlouhá staletí mylný) byl vyvolán zahraničními podněty. Přesto nemusí vést k zásadní námitce proti jeho indigenitě na našem území. Jazykový ekvivalent i v jiných zemích, kde o původnosti spor není, je s takovým označením shodný. V rukopise z r. 1416 (Křišťan z Prachatic ed. 1515) malého a neúplného rozsahu (asi proto), nic o *P. scolopendrium* nenalzáme. Přitom zlomek, k dílu téhož autora se vztahující (Knihovna Kapituly pražské, sign. A 167, f 171 c), *P. scolopendrium* uvádí jako „Scolopendrium – geleni iazik“. Ve slovníku z našeho prostředí (1429) pocházejícího, je uvedeno také „scolopendria = geleni yazyk“ (Brückner 1892: 40).

Teprve Černý (1517: fol. XXXV, cap. XCVIII), v díle podstatně rozsáhlejším, má obsažné sdělení: „Gelenie Jazyk czesky, latinie Scolopendria – W horach a w zapacziwych [stinných] miestach se naleza a roste w skalach y mezy kamenim z korzene neužiteczneho“. Rostlinu přibližuje slovy „Listi dluche zelene y obssirme [početné] pausstie [vyhání] a gest bez ratolesti [stonku], kwietu y semene“. Výslovné zdůraznění zdejšího výskytu schází. Cizí proveniencie by tímto autorem byla připomenuta. Z téhož díla je příkladem *Adiantum capillus-veneris* L., uváděné jako „*Capillus veneris*“ (fol. LXXVI, cap. CCXLVIII): „Prawy Netik w nassy zemi nenaleza se, od ginud przinassy se“. Cizí původ bývá zachycen i jinak, např. u *Mandragora officinarum* L. („*Mandragora*“), jejíž menší dostupnost vystihuje obrat „A Czessky za to daati niekoľko Zlatych neobtiežugie sa“. Výjimka se v celé knize nenajde a lze mít za to, že u *P. scolopendrium* jde o první, ač nepřímé uvedení zdejší existence. Např. Jireček (1884: 40) si všiml v ní uplatněné zásady uvést, že zmiňovaný druh v Čechách neroste.

Přesto, že do Černého knihy byla připojena vyobrazení z díla J. Cubeho většinou až v Norimberku, dílo mu bylo známé. Stanoviště *P. scolopendrium* (pod jménem „*Scolopendria calida*“) jsou v něm vystižena jen stručně – „hec herba crescit in muris et fontibus in locis petrosis“ (Cube 1489: in pag., cap. LXXXVIII). Porovnání svědčí o tom, že Černý měl o místě výskytu představu z autopsie. Přitom mimo naše území nebyl, ani v Norimberku, kde vydání knihy zajišťoval M. Klauđyan. Ačkoli jeho dílo v české botanice neušlo historiografické nebo lexikologické pozornosti, věcná stránka zůstala mimo. Informace v něm daleko předbíhají zachycení naší květeny, ač toho povahu zcela nepostrádají. Kupř. Šindelář (1973: 50) uvádí, že „Černého Herbář byla publikace spíše lékařského rázu, její předností však je, že právě z hlediska botanického je bohatá na věcné údaje.“

Drobná publikace, tím důležitější (Merlinger 1544: in pag.), jmenuje *P. scolopendrium* („gelenij yazyk“) mezi úzkým výběrem medicínálních rostlin. Vesměs jde o planě rostoucí nebo pěstované rostliny, snadno dosažitelné. Již pouhé uvedení *P. scolopendrium* přispívá tím k potvrzení značné spolehlivosti příslušných odstavců i u Černého. Z téhož důvodu zaujme Hájkova originální úprava (Matthiolus 1562: CCXLIXa), s kterou „překlad“ nemá mnoho společného a obsahově i formulačně je zřetelně zcela původní, jako jiná místa celé knihy. Plně oprávněným je názor, že „Hájkův podíl na překladu Matthioliho díla lze přinejmenším označit za adekvátní práci autorově“ (Hejnová 2001: 32).

Čistě botanická stránka Hájkovy úpravy Matthiolových Commentárií zůstala také mimo pozornost. Rybička (1887: 280) to posoudil poznámkou – „... posaváde u nás náležitě neoceněné a širěji nepopsané“. S větší znalostí na to upozornil Němec (1922: 7–8), ač fyziolog, slovy – „Bohužel nevěnoval se po K. hr. ze Šternberka²⁾ dosud žádný český botanik výzkumu těchto literárních a vědeckých památek s hlediska botanického.“ B. Němec skutečnost plně vystihl, neboť u T. Hájky není málo kriticky použitelných poznatků, které mohou florografii zaujmout i v současnosti. Hájek o *P. scolopendrium* uvádí, pod názvem „jelenij jazyk aneb psaný traňk“, že „Roste w udolij, w Lesých, w Skalách a mezy Kamenijm, w Geskynijch, w Studnicých a častokrát okolo potokuow w mijstech chladných a stinných.“ Podobný text se u Matthiola, ani jiného autora³⁾, nenajde. Vyjádření stanovišť této rostliny, kterou Matthiolus z dřívějšího působiště jistě výborně znal, je ve srovnání s oběma českými autory podstatně méně obsažné. Nejvýše uvádí „Quod autem ita se res habeat, hinc in primis ad credendu impellor, quod umbrosis, opacis, humentibusque; locis proveniat.“ (Matthiolus 1558: 437, cap. CIIII, cf. 1554: 392–393, 1570: 553)⁴⁾. Nezdá se, že by formulacemi Černého byl Hájek ovlivněn; text musel být sestaven jím samotným, jak je tomu na obdobných místech celého díla. Nelze tam nalézt jediný údaj, který by se jevil nepravděpodobným, natož smyšleným. Proč by tomu mělo být u

²⁾ Pouze pozorností k českým jménům rostlin (Sternberg 1818: 50–128).

³⁾ T. Hájkovi a již J. Černému blízký Brunfels (1532: 15) uvádí za stanoviště pouze „ex prominenti rupe lectam“. V neúplnosti údaje není jediný.

⁴⁾ Přitom jen samotné charakteristiky stanovišť tohoto druhu jsou vysloveně neskutečné, např. „oritur in umbrosis lapidibus et juxta vetera sepulchra“ (Caesalpinus 1583: 594). Poslední slovo může značit jen náhrobky nebo mohyly (!) a tak si takové stanoviště nelze představit.

rostliny, o kterou se v těchto souvislostech právě jedná? U některých druhů, např. u *Archangelica officinalis*, *Cyclamen purpurascens*, *Larix decidua* a *Teucrium scordium*, jsou tam údaje teprve mnohem později ověřené (Hendrych 1999: 319–323). Snad je T. Hájek získal v souvislosti s terénním úsilím o podklady k mapě Čech, zvláště později (1563) vystupňovaným, s čímž souviselo nemálo cest po Čechách.

Hájkova úprava ovlivnila formulaci, jak ji na úrovni pouhého přepisu nalézáme pro *P. scolopendrium* u G. Handsche (Matthiolus 1563: 350c, cap. LXXXV): „Hirschzunge wechst in schattechten, feuchten bergen, und steinigen tälern, auch in ettlichen brunnen, und nassen mauren.“ Převzata byla jako tomuto druhu na našem území odpovídající. Uvedení stanoviště v „některých studních“ je v tom jako důkaz plně vyhovující, neboť s tímto podivným stanovištěm se u jiného autora té doby téměř nesetkáváme. Z poněkud pozdějších to byl asi jediný Schwenckfelt (1600: 156), který uvádí jelení jazyk z blízkosti českého území, ze studně na dnešním vrchu Ostryen u obce Proboszczów, jihozápadně od Lednice ve Slezsku (Fiek 1881: 561).

K podobné úvaze přispívá v Hájkově edici⁵⁾ na svou dobu dokonalé celostránkové vyobrazení *P. scolopendrium* (obr. 2). Srovnáním s vyobrazením např. u Matthiola se nelze vyhnout závěru, že předlohou byla živá rostlina. Z herbarizované rostliny by se tak dokonalé zobrazení sotva zdařilo. Figura ikony a ne jeden detail jsou zachyceny, i když jejich podstata a funkce byly tvůrcům neznámé (výtrusnicové kupy). Výmluvné je zakončení nejen jednoho z listů ohybem, k čemuž dochází v začátku vadnutí, ač to snad také řeší potřebné zmenšení výšky ikony pro formát tisku. Název, „psaný traňk“⁶⁾, ať byl jakéhokoli původu, ukazuje na jeho běžnou znalost jako drogy. Proto se může usuzovat na její bezprostřední povědomí na více místech v Čechách; představa o její znalosti a aplikaci pouze importem, jeví se tak nepravděpodobnou.

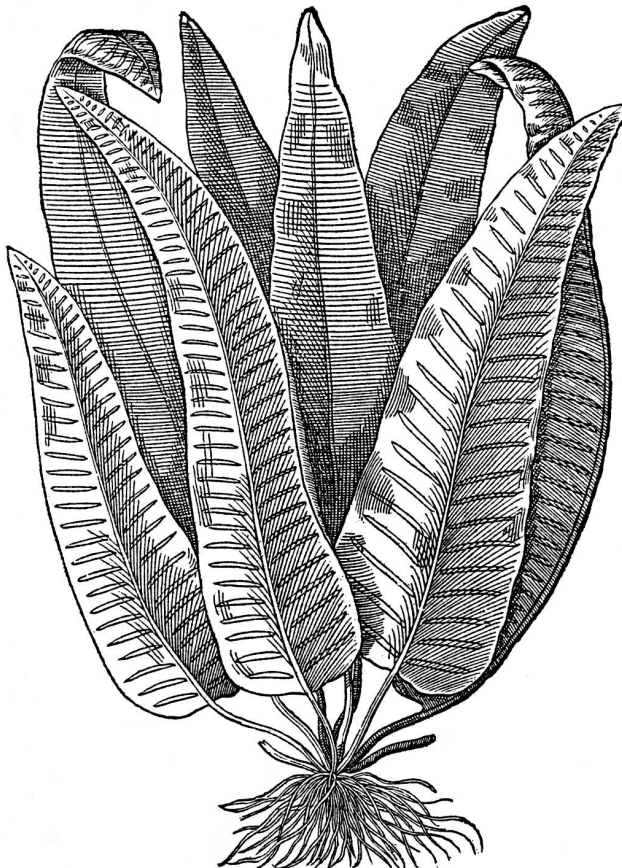
Známost *P. scolopendrium* dokládá název „gazyk gelenij“ také v Nomenklatoru D. A. Weleslawina z roku 1586 (teste Thám 1807: 105). Z výčtu rostlin lze totéž vztahovat k tam uvedenému *P. scolopendrium*, i když šlo o publikaci pro širokou laickou veřejnost. Huber & Weleslawin (1595: 6, 301, 313, 319, 338, 380, 584) připomínají *P. scolopendrium* jako drogu dobře známou. Tomu odpovídající její dostupnost vyplývá ze slov v předmluvě (inpag.): „Poněwadž tedy pro chudé Hospodáře w čas nuzné potřeby gegich Knižka tato se vydává ...“. Tak potvrzují úvahu, že by *P. scolopendrium* na českém území nejen měla růst, ale také stěží byla větší vzácností. Nelze se tudíž divit, že Huber & Weleslawin (Matthiolus 1596: 297a–297b), vedle širokého užití, jako údajné léčivky, opakovaně uvádějí o *P. scolopendrium* text z Hájkovy úpravy Matthiola, jmenovitě co do výčtu a tím i rázu stanovišť.

Na rozdíl od našeho prostředí zprávy o *P. scolopendrium* z polského sousedství téměř schází. Ve slovníku staropolštiny (Krasnowolski & Niedźwiedzki 1914) žádné její jméno uvedeno není. Teprve na dvou místech v polsko-latinském slovníku, vypracovaném a v roce 1564 vydaném v Regiomonti (dnešní Kaliningrad) Janem Mączyńskim [Krzyżanowski (1984: 650), Kuraszkiwicz (1962: 137), Mączyński (ed. 1973)], se jméno „yeleni

⁵⁾ Na více místech také v cizině uložena (Horák & Tobolka 1950: 86, 88).

⁶⁾ „Psaný“ znamená co nepravý, či nezákonný, značící s výrazem „traňk“ (nápoj) cosi jako „lžitraňk“.

Геліній хвощ/анес Пфаны траул. Phyllitis, seu Scolopendria. 鱗翅蕨.

Obr. 2. – Fotokopie Hájkovy úpravy překladu díla P. A. Matthioliho (Matthiolus 1562) zmenšením na 55 % originálu dřevorezu (223 × 155 mm), pořízená z neobyčejně zachovaného svazku (Nár. muzeum, Praha, Sign. 16 A1), proti většině výtisků se také lišícího větším formátem (folio 410 × 255 mm). Naprosto totožným je vyobrazení v úpravě překladu G. Handsche (Matthiolus 1563: 349).

Abb. 2. – Photokopie (Verkleinerung auf 55% des Originals) des Holzschnittes (223 × 155 mm), aus einem vorzüglich erhaltenen Bande von P. A. Matthiolus in der Übersetzung von T. Hájek (Nationalmuseum Prag, sign. 16 A1) angefertigt. Dieser unterscheidet sich von der Mehrheit anderer Abdrucke auch durch sein Format (Folio 410 × 255 mm). Ganz identisch ist die Abbildung in der Übersetzung von G. Handsch (Matthiolus 1563: 349).

język“ ojedinele objevuje. Tlumoceny byly z latiny, hlavne německého, švýcarského a francouzského prostředí (např. K. Gesner), ale samotné polské etnikum to nebylo. Přitom v interpretaci toho jména mohlo jít o použití Hájkova českého vydání (Matthiolus 1562), dosti tam rozšířeného, pro Polsko T. Hájkem v úvodních stránkách (inpag.) programovaného. V těchto souvislostech lze zároveň vidět rozdíl polského prostředí vůči českému, pokud šlo o vztah k *P. scolopendrium*, vyplývající z jejího odlišného rozšíření v Čechách a v Polsku. Jakoby se tu tudíž odrážely poznatky, v předešlých odstavcích zmíněné, naznačující, že v tehdejšímu Polsku nejen nešlo o druh používaný, ale na tamním území se asi téměř nevyskytující.

Jako farmakum nejen v Čechách

Z pozdější doby zpráva o *P. scolopendrium* z Čech dlouho schází, neboť ve srovnání s 16. stoletím není v 17. a 18. století zastoupena literatura botanická, popř. povahou blízká. Nepřímo náhradou mohou v tom být informace z lékárenské taxace *P. scolopendrium*, jako o léčivce široce používané. Stejný přístup pomohl v souvislosti s *Acorus calamus* (Hendrych 2003). Pro 17. století je v taxaci o *P. scolopendrium* uvedeno (Anonym 1659: 17, 48), že v množství jedné hrsti („manipul“, „Handvoll“, 9 až 11 g) cena sušených listů („Stirpes et herbae Scolopendria“) byla 3 krejčary. Byla to hodnota nízká, srovnatelná s mnohými tam uvedenými běžnými, jistě z našeho prostředí pocházejícími drogami. Také „Extractum Scolopendrii“, uváděné jako „psaný traňk“, mělo v prodávaném množství hodnotu 18 krejčarů a ve srovnání s výtažkem z jiných drog zůstávalo na středních hodnotách, v ceně nižší, než byla polovina ceny obdobných extraktů z drog, jistě krytých dovozem. Taxace (Anonym 1699: 39) pro rok 1708 vyznívají stejně. „Hrst“ natě *P. scolopendrium* byla určena na 2 krejčary, což byl jen dvojnásobek za stejné množství např. *Hedera helix*, pro sběr celoročně běžně přístupné. Šlo o cenu, jaká byla za jeden lot (=18 g) kořene *Dictamnus albus*, tehdy mnohem častějšího, než jak byl u nás později floristicky zachycen. Naopak nať např. *Adiantum capillus-veneris* se proti *P. scolopendrium* cenově pohybuje v dvojnásobné výši jako droga dovážená. Nic zvláštního proto není, když Rohn (1764: 8), nikterak medicíně zaměřený, uvádí *P. scolopendrium* mezi rostlinami tehdy u nás běžně známými, ne-li nejnámějšími, i když to mohla být informace, odrážející stav již minulý.

Podobné taxace jsou z okolních zemí, jako kolem Schweinfurtu, Brém, Norimberku, Vídně, Wittenbergu a Frankfurtu nad Mohanem (Anonym 1605, 1617, 1632, 1643, 1644a, 1644b, 1669, 1692, 1712). *Phyllitis scolopendrium* uvádějí jako „Lingua cervina“, „Scolopendrium verum“ a „Scolopendrium vulgare“ (!). Cenové relace vzájemně odpovídají poměrům zachyceným v Praze. *P. scolopendrium* se na většině těchto míst, resp. v blízkém okolí, vyskytovala. Vyjma okolí Hamburku, ale naopak včetně Brém, kde je dodnes (obr. 1).

Koncem 18. století *P. scolopendrium* z taxace pro Prahu mizí (Anonym 1796, 1804, 1810, 1811, 1812), stejně jako dříve pro Vídeň (Anonym 1771). Příčinou ústupu mohly být začátky popírání léčebné účinnosti, jak ji rozhodně odmítá Smith (1828: 322), stejně jako

např. Kosteletzky (1831: 56). Pozdější obsahové analýzy ukázaly, že se u ní jedná jen o sacharozu a cholin (vitamin skupiny B), v účincích nic zvláštního a nadto látky, obsažené v nepatrných množstvích. Oficinálně zůstala *P. scolopendrium* uznávána ve Francii (Anonymus 1937: 47), kde ji ještě Fournier (1948: 413) s uvedením užití připomínal. Jen jako reminiscenci k ní Z. Blažek (in Netoušek et al. 1958: 774) dodal, že v lidovém léčitelství také u nás byla *P. scolopendrium* užívána při onemocněních plicních a jaterních. Šlo spíše jen o „užití“ pověřeně, jako diuretikum nebo diaphoretikum při nefritidách.

Možnost, že v Čechách byla kdysi *P. scolopendrium* (Herba linguae cervinae seu phyllitidis) sběrem pozvolna vyhubena nelze vyloučit, předpokladatelně vzhledem k spíše nepřilíh hojnému výskytu. Přitom její rostliny mohly být zničeny jen intenzivním sběrem vyhledávaných listů. Jakoby to bylo srovnatelné s tím, čeho si pro Slovensko všiml Domin (1922: 115), že *P. scolopendrium* „lid si dodnes velice cení a sbírá její listy jako domněle účinný prostředek proti různým chorobám, zejména plicním. Ba dokonce na některých stanoviskách (tj. nalezištích), kde druhdy rostla velice pospolitě, byla tato kaprad' stálým sbíráním téměř v y h u b e n a“.

Nebylo-li dosaženo naprostého důkazu, přesto se domněnka o výskytu *P. scolopendrium* v Čechách od 15., popř. od 16. století jeví jako odůvodněná a lze ji mít i za oprávněnou. Zájem, její užití provázející, mohl být reálnou příčinou postupného lokálního vyhubení. Mohlo k tomu kromě vlivů jiných přispět to, že rozšíření nemuselo být rozsáhlé, místně snad jen menší frekvencí zastoupené. V úvahu možno připojit i možnost nepříznivých zásahů do stávajících nebo potenciálních ekotopů samotné *P. scolopendrium*. V historii nemalé části naší květeny nemohlo se to týkat druhu jediného. Mohl to být proces zcela obdobný dobře známému ústupu nejednoho druhu, např. *Arnica montana*, *Drosera rotundifolia*, *Gentiana punctata* a *Ledum palustre*. Vedle ničícího je sběru byl to u nich v nemalé míře zánik nebo poškození stanovišť. Co z těch dob u *P. scolopendrium* v Čechách k dispozici není, je spolehlivě doložená lokalita, jako příklad známá.

Bližší údaje o výskytu druhu

Zvláštní údaj o *P. scolopendrium*, pod jménem „*Phyllitis*“, přinesl z Krkonoš Schwenckfelt (1600: 156). Později to upřesňuje (Schwenckfelt 1607: 210) sdělením, že *P. scolopendrium* „Wird selten auff diesen Gebürgen gefunden, denn sie von den Kräutlern sehr vertrieben worden.“ Jde o závažné sdělení, potvrzující v Krkonoších nejen výskyt *P. scolopendrium*, ale i představu za jakých podmínek a jak mohla, nejen odtamtud, v českém prostředí mizet. Je patrné, že Schwenckfelt musel *P. scolopendrium* velmi dobře znát. Zvláště je to jednoznačné ze zmínky o ničení (ve smyslu tehdejší němčiny) kořenáři. S takovým vysvětlením vyslovil souhlas Schube (1891: 210), ale záležitost dosud zůstávala zapomenuta.

V kontrastu s historií je skutečnost, že bližší lokalitu *P. scolopendrium* uvedl z Čech až Schmidt (1789: 50) pod jménem *Asplenium scolopendrium* L. Mělo jí být okolí Plané u Tachova „lesy a kamenité místa“, jako jeden ze změtí Schmidtem

jmenovaných důvěryhodných i nedůvěryhodných druhů. Záměna s některou z tam rostoucích kapradin (včetně *Polypodium vulgare*!) nezdá se pravděpodobná. Spíše se jednalo o údaj vědomě nepravdivý, jak na to označením autora za bajkaře (Fabler) poukázal Čelakovský (1870: 356).

Z roku 1812 pochází údaj o *P. scolopendrium* od Brücknera, který uveřejnil až Milde (1870: 90). Mělo to být okolí Otovic, jihovýchodně od Broumova. Nemuselo jít o podvrh, lokalita snad byla ze zahradního prostředí (Čelakovský 1870: 355, 1881: 695, Domin 1922: 258). Další naleziště zveřejnil Opiz (1815: 276, 1820: 18, 1823: 117): „In schattigen Berggegenden in Felsenrissen, wo das Wasser herabfließt. Reift im Herbst im sogenannten Sskaredýdül bei Hraběssin in fernem Czaslau“, s odvoláním na B. Grégoryho. Je však jisté, že charakter stanoviště převzal od Schkuhra (Schkuhr 1809: 79). Připojil další lokalitu „bei Neustadt an der Mettau“, taktéž s odkazem na Grégoryho a Linharta. Údaj od Nového Města nad Metují bez úspěchu ověřoval Čelakovský (1870: 356).

Neobyčejně přesně uvedené je naleziště od Hraběšina, jak nebyvalo běžné ani u druhů vzácných. Z místa zvaného Škaredý důl Opiz u jiných rostlin (*Polypodium phegopteris* L., *Asplenium bifurcatum* Opiz, *A. trichomanes*, pag. 15, 16, 18) sběratele neuvádí nebo je uvede sám. Lokalita již ani u současníků většinou důvěru nezískala. Také Tausch (1832) *P. scolopendrium* mezi vzácnými rostlinami české květeny nezmínil. Stejně ji ignoroval K. B. Presl (sec. F. X. M. Zippe in Sommer 1843: XXVI–XXVII) mezi rostlinami Čáslavského kraje. Poměrně kritický Pfund (1847: 7) ji uvádí „An nassen, steinigen und felsigen Orten bei Neustadt a. d. Mettau, in der Gegend v. Časlau“, ač údaje konfrontoval s herbářovými doklady, což tu být nemohlo, neboť ani Opiz je neviděl. Pokud jde o Škaredý důl, lokalizace nebyla jednoduchá. Již Čelakovský (1883: 695) v daném prostoru nezjistil, o které by se místo mělo bezprostředně jednat. V katastrálním plánu z roku 1838 nic takového zaznamenáno není a také lesnické mapy tehdejšího hraběšinského allodia takové pojmenování neznají (Státní oblastní archiv v Třeboni). Přesto v rozpisu polí Hraběšina nese v roce 1713 jeden z pozemků označení „Nad škaredym dolem“ (Fond MLP, K. Cibulka 2585, Městské muz. Čáslav – teste J. Vaněčková), takže název smyšlený nebyl.

Mohlo být myšleno skalnaté údolí Paběnického potoka západně od Hraběšina, v Golčojeníkovské pahorkatině Kutnohorské plošiny. S větší pravděpodobností se asi mělo jednat o zaříznuté (40–45 m), klikaté údolí toku Klejnarky (též Janský potok), v polohách 300 až 350 m n. m., na východ od Hraběšina. Na původně doubravami zalesněných prudkých svazích údolí oboustranně v délce ca 2,8 km vystupují nesouvislé pruhy skalních bloků, vegetací většinou slabě kryté. Tvořeny jsou migmatizovanými biotitickými pararulami, bohatě slídnatými, tudíž krystalickými břidlicemi, vzniklými z jílovitého sedimentu. Hledání *P. scolopendrium* bylo nejen bezvýsledné, ale nepodařilo se dojít ani k závěru, s kterým druhem mohlo k záměně dojít. Snad s *Polypodium vulgare*, na což usoudil Čelakovský (1870: 355). Přesto ve srovnání s každým údajem *P. scolopendrium* z Čech, vzhledem k celému rázu daných míst, včetně vlhkostních poměrů, její výskyt tam mohl působit nejvěrohodněji.

V té době z Krkonoš uváděné položky, označené „in Hohenelbe“ [ve Vrchlabí] (*J. Kablik* PRC), popř. „Riesengebirge“ (1862 v. *Cypers*, PRC, cf. *Cypers* 1898: 186, Domin 1922: 117) byly z kultur, což se později týká též údaje „Maxov u Janova n. N.“ (3. IX. 1914

E. Starsy, LB, cf. Smrž 1955: 11). Lokalitu *P. scolopendrium*, s odvoláním na Neuberta, „u Lázní Libverda (Libwerda)“ uvádí Wünsche (1869: 7). S pochybností ji připomenul Winkler (1881: 213), zda šlo o výskyt původní („ob wild?“). Váže se k tomu ještě sběr (VI. 1902 F. Šrámek, BRNM) s označením „Libverda“. Domin (1922: 116) píše o „libverdských stráních“ s odvoláním na Čelakovského (Čelakovský 1881: 695), ač ten se k pochybnosti nad přirozeným výskytem jen připojil.

Watzel (1874: 27), s odvoláním na J. Schautu, uvádí *P. scolopendrium* z vrchu Ralsko (696 m) u Mimoně, doloženou (!) J. Andersem (VIII. 1895, PR) s textem „Als grosse Seltenheit am Roll“. Zvláštní je, že jiným sběratelem odtamtud herbarizována nebo udávána nebyla. Hantschel (1890: 2) ji jako velkou vzácnost z Ralska jen připomíná, na což se odvolává Čvančara (1976: 14), ale jako na údaj problematický. Přitom F. Hantschela uvádí snad jako původce údaje. Přitom v souvislosti s nálezem *Carex pediformis* šlo o místa od roku 1860 (leg. J. Schauta, PR) generacemi botaniků hojně navštěvovaná. Nověji, ani co do minulosti, není odtamtud *P. scolopendrium* vzpomínána (Višňák 2000: 83).

Nelze vynechat dosud neuveřejněný záznam z korespondence L. J. Čelakovského (Archív Nár. muzea, Praha), pocházející od Dr. H. Konvalinky (20. 7. 1886). Popisuje, že se 16. 8. 1884 při výstupu na Králický Sněžník setkal s lesníkem, bývalým žákem z Mladé Boleslavi, který se mu zmínil o *P. scolopendrium*, majícím tam růst. Nabízel se, že na lokalitu Dr. Konvalinku dovede, což se neuskutečnilo. Zpráva Čelakovského důvěru asi nezbudila, neboť ji publikačně nevyužil.

Wurm (1887: 53) *P. scolopendrium* uvádí z Českolipska: „ich habe im Frühjahr 1887 im Höllengrunde unter einem Felsen, unweit des Einganges in den ‘Wassergrund’ gefunden“. Jednalo se o Dolské údolí (porovnáním s mapou z roku 1882, později z map mizí), JJZ od obce Holany (Höllander), směrem k samotě Poustka u Dřevčic. Údaj u Fischerhäuschen (tehdy samoty u sádek) od Holan uvedl Wurm (1889: 30, 37) s dodatkem, že v roce 1888 ji viděl v zámecké zahradě Nového Zámku, čímž zplanění vysvětloval. Z roku 1899 zmínil Domin (1922: 117) nález tří trsů *P. scolopendrium* „ve vysokém lese u Dunajic u Třeboně (leg. J. Hedrich)“, správně Dunajovice. Mohlo jít jedině o vrch Dunajovická hora (504,4 m), s jistotou druhotnosti výskytu, rostliny snad z romantiky v tehdy oblíbených místech vysazené.

Krajně podivný údaj pochází z východního okraje Čech (Nešpor & Horčička 1903: 58), mylně udávaný pro rok 1905: „Údolí potoka Řetovského, jenž pod Hrádkem do Orlice se vlevá – od silnice vlevo (od prvního záhybu silnice) malebným údolím, obklopeným lesními stráněmi a skalami podivně rozhlodanými dojde se ke mlýnu hrádeckému. V okolních lesích vyskytá se hojně *Sarothamnus vulgaris* a *Scolopendrium vulgare*.“ Zpráva dlouho unikala pozornosti, až na ni upozornil Domin (1942a: 20). Jedná se o opukový podklad, výběžek křídové tabule, nápadněji vystupující na nevelkých skalnatých srázech, jen málo podoby bloků. Opuka, písčité slínovec, vedle směsi jilu s kolísajícím obsahem CaCO₃, vesměs přesahujícím 50 %. Skoro rozhodující je, že se jedná o místa až velmi suchá. *Phyllitis scolopendrium* tam nejen nenalezneme, ale zjištěné podmínky, ani co do minulosti, v ničem na možnost jeho existence neukazují. Také záměnu s jiným

druhem si nelze představit, ač i tak se o záměnu jednalo. Podezření může opět ulpět na *Polypodium vulgare*, jen mezi několika druhy kapradin tam rostoucím.

Zůstalo nepovšimnuté (Procházka 1966: 104), že sám Domin lokalitu nepotvrdil, i když se podle vlastního itineráře 24. 9. 1941 v blízkosti pohyboval (Domin 1943: 1), vzdálen ani pouhý kilometr! Jeden z průvodců, měl mu z autopsie (!?) výskyt *P. scolopendrium* potvrzovat. Je zarážející, že tyto okolnosti stačily, aby tu o její existenci nezapochyboval (Domin 1942a: 3, 1942b: 20). Vycházel z přesvědčení o odborné stránce B. Fleischera, který je autorem floristických údajů, jak je uveřejnili Nešpor & Horčíčka (1903: IV)⁷⁾. Za takového potvrzení výskytu *P. scolopendrium* šlo v této krajině právě v představě Domina o druh a naleziště nejpozoruhodnější. Je zcela nepochopitelné, že K. Domin, sám bohatě sbírající, jednoduché příležitosti získat dokladový sběr nevyužil. Lépe než kdokoli jiný musel vědět (Domin 1922: 116–117), že odtamtud, stejně jako vůbec z Čech, taková položka doložena není. V Dominově činnosti se jinak ani s obdobou těchto okolností nesetkáme.

Téměř zcela zůstala dosud opomenuta lokalita, kterou uveřejnil Feiler (1931: 15–16). Odvolává se na sdělení ing. J. Dittricha se zdůrazněním, že „tato jinak v Krušnohoří velmi vzácná kapradina“ měla být nalezena mezi Reitzenhainem (později osada Pohraniční) a Horou Sv. Šebestiána, ca 800 m n. m. Jaká byla povaha údaje, nelze soudit, o přirozený výskyt *P. scolopendrium* se rozhodně nejednalo. Časově na předešlou lokalitu navazuje údaj od obce Jitřava jižně od Hrádku nad Nisou v severních Čechách (Mattick 1933: 128). Původnost výskytu je krajně nepravděpodobná, zdá se, že pokus o vysazení je ze všech možností nejpravděpodobnější.

Mylnou byla lokalita „Vlhká soutěska na Černé hoře“, jak ji pro Krkonoše uvedl Šourek (1970: 70, 108). Nejednalo se o tamní Černou horu, což vzápětí perfektně doložil Hadač (1970: 190), ale o masiv Černohora (nejvyšší hora Hoverla, 2061 m) v Zakarpatské oblasti Ukrajiny, východně Jasini, v češtině nazývaný Černá hora. Sbíranou položku tak označil A. Souček, který tam, také podle dokladu *P. scolopendrium* (VII. 1932, BRNM, PRC), botanizoval společně s M. Pulchartem.

J. Mrvík (2002 : 117) píše, že podle ústního sdělení K. Stivína tento našel v r. 1934 kdesi poblíže Karlštejna několik fertálních jedinců *P. scolopendrium*. J. Mrvíkovi se pak podařilo najít v roce 1986 v údolí Bubovického potoka v Českém krasu několik menších rostlin, které jeho syn 24. 3. 2001 vyfotografoval (fotografie je v článku J. Mrvíka z roku 2002). Je zajímavé, že právě z Českého krasu je doložena fosilní *P. scolopendrium* ještě z mladšího holocénu 2000 let před n. l. V údolí Bubovického potoka v několika trsech na balvanech pozoroval *P. scolopendrium* také V. Šuk (2002), který ji našel také zcela ojediněle v Císařské roklí. Přesná místa výskytu a počet trsů v údolí Bubovického potoka publikoval ve své stati Hadinec (2003). Roste zde na dvou mikrolokalitách vzdálených navzájem asi 800 m. Podle Hadince (2003) prý pozoroval V. Ložek opakovaný přechodný výskyt jednotlivých rostlin v území Českého krasu.

⁷⁾ Jan Nešpor (1879–1931) a Josef Horčíčka (1870–1939) byli učitelé v Ústí nad Orlicí, vedle toho významní pedagogičtí a osvětoví publicisté četných, tématicky rozličných publikací, obvykle společně uveřejněných.

Stanoviště v otevřených studních

Vztah *P. scolopendrium* k tomuto neobyčejnému stanovišti má právě v Čechách podivuhodně dlouhou historii, i když v mnohém nejasnou. Na jejím výskytu ve studních je skutečně leccos nejen pozoruhodného, ale skoro nevysvětlitelného. Hledání takového údaje v jiných pramenech, rozuměno zahraničních, se ukázalo skoro marné. Již jen to, že studna jako místo výskytu *P. scolopendrium* se objevuje mezi vyjmenovanými stanovišti vůbec prvně („w Studnicích“) v úpravě překladu T. Hájka (Matthiolus 1562: CCXLIXa) je podivné. Přitom v žádné z předloh samotného A. P. Matthiola, stejně jako v dobově předcházejících obdobných literárních pramenech nic, ani alespoň podobného, uvedeno není. Z toho vyplývá, že šlo o Hájkovu originalitu, zřejmě nejednou se znalostí získanou, i když sotva jako jev zcela běžný. Ve slovech „auch in ettlichen (některých) brunnen“ to prozrazuje G. Handsch (Matthiolus 1563: 350c), podstatu zprávy rozhodně přejímající z Hájkovy úpravy. Tím by v tom byla literatura vyčerpána (!!), kdyby studnu, jako stanoviště pro *P. scolopendrium* neuvedl Schwenckfelt (1600: 156) lakonicky „(in) parietinis puteorum“. Zdroj údaje jím uveden nebyl, ale je nad vši pochybnost, že z jazykových důvodů pochází přes Handsche z Hájka. Z důvodů výše uvedených v tom úsudek na něco jiného nepřichází v úvahu. Také v knihách, které Schwenckfelt cituje, se nic takového nenalezne.

V nastíněných souvislostech je kromě jiného zvláštní, že výskyt *P. scolopendrium* ve studních se objevuje v území, kde buď není široce doložena, popř. je druhotnou výsadbou, i když její užívání až i v dávné minulosti bylo tam naprosto jisté. V nápadném kontrastu lze připomenout, že např. na Slovensku, kde *P. scolopendrium* je v řadě území až velmi častou, ze studní zaznamenaná nikdy nebyla. Přitom i otevřené studny se tam zachovaly nebo zachovávají podstatně častěji.

V našem prostředí si lze všimnout podobného „studničního“ výskytu také jiných, ať již sporadicky nebo naopak spíše často v přírodě zastoupených kapradin (např. *Gymnocarpium dryopteris*, *Phegopteris connectilis* a *Polystichum aculeatum*), když už nejsou připomenuty druhy další, omezeněji rozšířené. Možno-li uvést výjimky, pak se jedná o *Asplenium septentrionale*, *A. trichomanes* a *Cystopteris fragilis*. Naopak poměrně zřídka a menšího vzrůstu bývá tak zastoupené *Athyrium filix-femina*. Ze svrchovaně vzácných byl v tom neobyčejnou výjimkou nález *Polystichum lonchitis*, jak ho učinil Domin (1905: 42) u Nakléřova (dnešní část obce Petrovice severně od Ústí nad Labem) v kamenném roubení kryté (!) studny (IX. 1904 K. Domin, PRC). Ve srovnání s většinou těch druhů je takový výskyt *P. scolopendrium* v podobných místech unikátní vzácností.

Ve výskytu *P. scolopendrium* je jedna ze zvláštností, kdy kamenné roubení nebo mezery v dřevěném pažení studny jsou stanovištěm zcela umělým. Šlo o studny otevřené, stavebně i funkčně archaické, kdysi nazývané „vážnice“, dnes, pokud se zachovaly, povětšinou snad jen jako památkový objekt udržované. Značné zastínění, ať již zastřešením⁸⁾ nebo bez něho, ale při neuzavřeném vrchu, určitou část rozptýleného, odraženého

⁸⁾ K zastínění přispívalo jednoduché zdvihadlo (rumpál), v našich zemích v tom nejčastější. Např. na Slovensku a zvláště v Maďarsku častěji nahrazené vahadlem, zastřešení neumožňujícím.

světla propouštělo. Rostliny tím ovšem postrádaly světlo přímé, což u tohoto druhu, zjevně umbrofilního, je v toleranci (Lämmermayer 1912: 354). Stanovištní podmínky též přispívaly k udržení vlhkosti, nejen v skromném substrátu, ale i v celkově úzce pozměněném mikroklimatu. V celoroční teplotní bilanci je tam snadné předpokládat příznivou absenci nebo omezení mrazových teplot, stejně tak jako ochranu před vysycháním za vyšších teplot letních, což obojí je pro nároky zvláště *P. scolopendrium* příznivé.

Vzhledem k výrazné sciofytnosti, zřetelně se projevující ve zcela přirozených podmínkách, ale také při dostatečné vlhkosti podkladu nebo vlhkosti vzdušné (v zářezu údolí na březích toků apod.), tolerující místa výskytu i při bohatém přístupu světla, jsou to nároky snadno vysvětlitelné. Tím však není zdaleka vysvětleno vše, jmenovitě není zcela a uspokojivě vysvětlen původ takového překvapivého výskytu, zvláště pro jeho vzácnost. Překvapivost takového stanoviště by v celé záležitosti nebyla, kdyby k tomu docházelo hlavně, až jediné v územích, kde zcela naturální výskyt *P. scolopendrium* je běžný nebo častý. Zvláštností je tudíž právě okolnost, že *P. scolopendrium* ve studních uvedeného typu byla a je zjišťována tam, kde se s ní v přírodě nesetkáme, dokonce ani v bližším nebo jen vzdáleném okolí takového naleziště. K transportu spor musí docházet z míst nejen relativně, ale i absolutně značně vzdálených.

Problémem původu takového výskytu je, že je postrádána informace, z jaké doby (jak dlouho) pochází. Nanejvýš je k dispozici údaj, že se jednalo o studny staré. V dnešní době z technických důvodů pro častější takový výskyt běžné podmínky nejsou, neboť „vážnice“ jsou dávno překonanou zvláštností, anebo jsou zcela nefunkční.

Zajímavější je z dostupné literatury první zpráva o *P. scolopendrium* z roubení studny opět z Čech, ze vsi Dobřeň u Suchdolu jižně od Kolína, ve dvoře stavení č. 29. Počet tam nalezených rostlin byl odhadnut nebývale vysoký (na 40 jedinců), jak na schedě 4. 7. 1880 sbíraných položek uvedl L. J. Čelakovský (PR). Prvním nálezcem nebyl a lokalitu navštívil až na upozornění. Kdo byl objevitelem spolehlivě známo není. Polívka (1902: 688) uvádí J. Dědečka, ač v té souvislosti připomenul až rok 1881! Čelakovský (1897: 34) považoval výskyt za původní (cf. Bayer 1904: 727), i když tím rozuměl, že vznikl bez přímého zásahu člověka.

Z podstatně pozdější doby (1954) pochází z kamenného roubení studny nálezy *P. scolopendrium* od Přední Výtoně, z jižního okraje obce Pasečná (dříve Reiterschlag) ve Svato-tomášské hornatině v jižní části Šumavy. Jednalo se o jedinou rostlinu (Gazda 1958: 211), z čehož by bylo možno usuzovat na tehdy nedávný původ výskytu. Také další osud naleziště zůstal neznámý.

Tomšovic (1988) publikoval *P. scolopendrium* z otevřené studny v Brně na Špilberku. Kdo první zde jelení jazyk viděl, není známo. F. Kühn podle ústního sdělení prý tam tuto kapradinu viděl (před r. 1987) a 8. 2. 1987 zde sebral doklad J. Müller (BRNM). Jeden plodný trs *P. scolopendrium* rostl v hluboké studni na 2. nádvoří hradu Špilberk asi 4 m hluboko. Studna byla nahoře zakryta ozdobnou mříží a na dně byla voda, takže ve studni byla vysoká vzdušná vlhkost. Při rekonstrukci hradu byla v r. 1991 studna vyčištěna a tím lokalita zničena. Müller publikoval tento nálezy v práci Vaněčkové et al. (1997: 198) a podrobněji ve svém článku (Müller 1999 : 69).

V roce 1997 byl druh nalezen v obci Bavory (okres Břeclav) ve vodovodní šachtě s proraženým poklopem mezi hřbitovem a silnicí 0,3 km ZJZ od kostela (1997 *Danihelka*, MMI, Danihelka & Šumberová 2004).

V pátek 28. března 2003 byl publikován anonymně s pěknou barevnou fotografií v pražských novinách *Metro* pod titulkem „Botanik objevil vzácnou kapradinu Jelení jazyk“ nález *P. scolopendrium* na zdi studny bývalého kapucinského kláštera v Sokolově. Jako nálezce byl uveden botanik přírodovědného oddělení Krajského muzea v Sokolově Petr Krása. O tomto nálezce se podrobněji zmiňuje Hadinec (2003) : „Jeden trs asi s osmi plodnými listy tam nalezl P. Krása 21. 3. 2003 (SOKO). Studna je funkční, je 6–7 m hluboká a má asi 1–1,5 m vody. Jelení jazyk roste v hloubce 2,5 m spolu s několika dalšími sterilními kapradinami (*Dryopteris* sp.)“. Nález vyvolal neobyčejný publicitní zájem, samotný obor široce přesahující.

Dančák (2007) zaznamenal několik trsů *P. scolopendrium* v hradní studni na nádvoří hradu Buchlov u Buchlovic (okr. Uherské Hradiště), ca 500 m n. m., 3. VII. 2004.

Gutzerová (2006) pozorovala a vyfotografovala 1 trs s 8 listy *P. scolopendrium* ve studni na nádvoří zámku v Chrasti u Chrudimi 8. VII. 2005.

***Phyllitis scolopendrium* na Moravě**

Moravský kras

Nejstarší doklad *Phyllitis scolopendrium* z Moravy je uložen v herbáři BRNU ze „strání u Macochy“ v Moravském krasu z roku 1845. Sběratel není uveden, pravděpodobně jím byl J. Spitzner. Bylo to zřejmě na některé lokalitě v Pustém žlebu. Výskyt v Moravském krasu se obecně těšil velkému sběratelskému zájmu, doloženému velkým množstvím sběrů (jmenovitě v BRNU a BRNM), různě topicky označených, vesměs z poloh méně dostupných, v nadmořské výšce 260 až 300 m, ale i 430 m n. m. a vázaných na údolí Punkvy, resp. na Pustý žleb, na příkré skály a kamenité sutě, na vlhká místa inverzní povahy. V současné době roste *P. scolopendrium* v Moravském krasu na 8 lokalitách, z toho 6 je v Pustém žlebu, 1 lokalita v nejhořejším údolí Punkvy a jedna nedávno objevená lokalita v propasti Macocha. Následující soupis shrnuje lokality v Pustém žlebu (řazeno od severu k jihu), v nejhořejším údolí Punkvy a na závěr je připojena lokalita v propasti Macocha. Dřívější sběratelé uváděli lokality nepřesně, např.: „Ad Macocha“ (1913 *Picbauer*, BRNU), „am Fusse der Macocha b. Blansko“ (s. d. *Niessl*, BRNM). Ani údaj Slavoňovského „Blansko, Pustý žleb“ (1947, BRNU) není přesný, vzhledem k tomu, že v Pustém žlebě je 6 lokalit *P. scolopendrium*. Dnes nevíme, na které lokalitě Slavoňovský tuto kapradinu sbíral. Nejistý je také zápis na schedě ke sběru J. Kalmuse „Brünn 25. 8. 1861, auf Kalkfelsen im Punkwathale. Sehr selten“ (BRNU). Datum se vztahuje asi ke dni identifikace. Nadto někteří botanikové označují i horní údolí Punkvy od Skalního Mlýna až po výtok jako Pustý žleb. Z uvedených důvodů uvádíme jen herbářové sběry s přesnou lokalizací, aby bylo možno lokality v budoucnu ověřovat a zjišťovat změny ve výskytu.

1. Ojedinelé na vlhkých vápencových skalách v Pustém žlebě, JV od Suchdolu, 420 m n. m. (2. V. 1954 F. Černoch, BRNM); na humózní vápencové suti na SV svahu ve smíšeném lese nad vápencovými stěnami J od žlíbku Peklo, 5 trsů (23. X. 1989 Müller, herb. Müller).
2. Skalky u Koňského spádu (Bílý 1931): na stinné, humózní vápencové stěně na dně Pustého žlebu vpravo od vchodu do Amatérské jeskyně, 15 trsů (9. VII. 1983 Müller, herb. Müller).
3. Při výstupu na Macochu (1853 Makowsky sec. Podpěra 1926): na vápencových stěnách na dně žlebu asi 150 m SSV od turistické stezky na Macochu, menší porost, asociace *Thamnetum alopecuri* (Šmarda 1967; 1989 not. Müller).
4. Na nepřístupných vápencových stěnách SZ od Punkevní jeskyně (pod zříceninami hradu Blanský) (1862 Niessl, BRNU; 22. X. 1994 not. Müller): hojně, i na suti pod skalami. *P. scolopendrium* se zde šíří, Müller sleduje její výskyt od r. 1939. Tehdy rostla jen na těžko přístupných skalních stěnách, v současné době se rozšířila směrem k západu a roste dosti hojně i na suti pod skalami. Rozšířila se i na protější svah Pustého žlebu. Na této lokalitě zjistil Podpěra různé monstrozity, např. m. *rotundatum* (Becker) Podp. (BRNU), m. *bifidum* Podp. (BRNU), m. *bifurcatum* Podp. (BRNU), m. *spirale* Podp. (BRNU), m. *crispum* (Willd.) Podp. (BRNU), m. *daedaleum* (Döll) Podp. (BRNU) aj. Monstrozitu *bifidum* Podp. zde našel Müller ještě 23. X. 1989 (herb. Müller). Na této lokalitě, která je nejbohatší v Moravském krasu, sbíralo *P. scolopendrium* mnoho floristů, většinou je naleziště označováno nesprávně Punkwathal (údolí Punkvy), dokonce i v exsikatové sbírce Flora Exsiccata Reipublicae Bohemicae Slovenicae no. 4: in valle fluvii Punkva (X.1924 F. Jirásek, J. Podpěra & J. Suza, BRNU).
5. Vápencová skála na levém svahu Pustého žlebu proti bohaté lokalitě *Phyllitis* pod Blanskem, 2 trsy (30. V. 1996 Müller, herb. Müller).

Kolem výtoku Punkvy na dvou různých místech (Bílý 1931):

6. Na zarostlé patě vysoké vápencové stěny mezi výtokem Punkvy a vchodem do Punkevní jeskyně (v oploceném prostoru), menší porost (29. X. 1983 Müller, herb. Müller).
7. Nejhořejší údolí Punkvy: na humózním vápencovém šterku v porostu *Acer pseudoplatanus* nad Malým propadáním Punkvy, menší porost (1977 Vaněčková, BRNM; 1987 Müller, BRNM).
8. V Macoše roste několik trsů na nepřístupné zarostlé skále pod horním můstkem. Objevil je ing. Stloukal při pozorování dalekohledem z dolního můstku, v roce 1989 je pozoroval i J. Müller. Doklad sebral K. Sutorý 4. V. 2004 (2 plodné listy, BRNM).

Další doložená původní lokalita v Moravském krasu byla v Josefském údolí u Adamova, na stráni mezi Švýčárnou a jeskyní Jáchymkou poblíž lokality *Asplenium viride* a *Cimicifuga europaea* (1866 Kratochvíl sec. Oborny 1883: 66; 1926 Bílý, BRNU): na vápencové stěně, četně (Podpěra 1932). V posledních letech zde byl ale jelení jazyk marně hledán.

Další moravské lokality

Později (ve srovnání s Moravským krasem) byla *P. scolopendrium* nalezena v Hranické ropastí zvané Macůška („Gaterloch“ nebo též „Gevatterloch“) v Pobečví, poprvé snad Kadeřábekem (teste F. Gogela). Jde o původní výskyt, poprvé zveřejněný pravděpodobně Šindelem (Šindel 1903: 30). Jelení jazyk tu roste na spíše obtížně přístupných místech, v nadmořské výšce ca 260 m n. m. ve šterbinách příkrých vápencových skal v hloubce 61 m, 1–4 m nad hladinou a 34 m vysoko nad zatopeným dnem, při skoro stálé teplotě 15 °C. Rostliny byly údajně již brzy po objevení lokality bezohledně ničeny. Obecně se o lokalitě

zmiňují Bartovský (1909: 20) a Podpěra (1911: 243). Výskyt je sice plošně omezený, ale nikoli sporadický, ač F. Petrák k jedné ze sched připojuje, že rostlina během roku 1921 téměř zanikla (BRNU), čemuž neodpovídá plynulá řada pozdějších sběrů až téměř po současnost (BRNM, BRNU, OLM, PR). K. Sutorý našel jeden trs *P. scolopendrium* také v lesní roklí asi 200 m severně od propasti, na svahu se západní expozicí (15. IX. 2002 Sutorý, BRNM).

V roce 1951 byla *P. scolopendrium* objevena A. Zlatníkem a A. Věždou v suťovém bukovém lese v rezervaci Trojačka (severní svahy), 2,5 km jihovýchodně od Hodslavic ve Veřovických vrších, v nadmořské výšce 520–535 m n. m. (11. X. 1958 V. Pospíšil, OLM; Chmelař 1959: 65); NPR Trojačka JJZ od Mořkova, 1500 m od již. okraje obce, 520 až 535 m n. m. (23. X. 1967 M. Sedláčková, PR). Lesní porost, tehdy 80–120 let starý, je možné blíže charakterizovat jako klenovou lipinu s bukem a jedlí, *Acer platanoides* a *Ulmus glabra*. Později nashromáždila k lokalitě mnohé poznatky Sedláčková (1978: 53). Spolehlivě zjistit, zda tu jde o recntní výsadek nebo o zbytek původně souvislejšího rozšíření v krajině, nelze, i když druhá verze se zdá pravděpodobnější. Pro primárnost výskytu by stanovištně svědčila např. téměř příkrá svažítost místa, s pokrývkou balvanitého eluvia, což skoro samo stanovištním poměrům přirozeného výskytu *P. scolopendrium* nepochybně odpovídá. Ani v jednom případě by však výskyt značný význam nepozbyl. Z archivních zápisů (M. Sedláčková in Agentura ochrany přírody a krajiny, Praha) byl 21. VI. 1983 výskyt *P. scolopendrium* v daném místě potvrzen počtem 15 exemplářů, při jejím prokazatelném ústupu. Prostor rezervace je údajně pod dlouhodobým vlivem průmyslových exhalátů, které *P. scolopendrium* nepříznivě ovlivňují.

16. IX. 1999 objevili J. Hajduchová a J. W. Jongepier několik rostlin *P. scolopendrium* v travertinovém prameništi v bývalém lomu u Bzové v Bílých Karpatech (Hajduchová 1999). Na lokalitě roste pět rostlin, výskyt trvá nejméně několik let, je však sekundární.

Janáčková (1968) ve své diplomové práci o květeně Rychlebských hor uvedla u *Phyllitis scolopendrium*: „Podle sdělení KSPPOP v Ostravě byl nalezen speleology u jeskyně Rasovna Na Pomezí. Nález se mi nepodařilo ověřit“. Dančák (2007) sbíral *P. scolopendrium* 15. VII. 2004 (OL) v suťovém lese přímo nad vchodem do Jeskyně Na Pomezí, ca 0,4 km ZSZ od železniční stanice Lipová Lázně-jeskyně, 560 m n. m. Jelení jazyk zde roste roztroušeně v počtu 10 plodných a 9 juvenilních jedinců. Jde tedy o ověření lokality, uvedené Janáčkovou, po nejméně 36 letech. Dančák považuje tuto lokalitu s vysokou pravděpodobností za původní. Nasvědčovalo by tomu stanoviště přirozeného charakteru na strmém suťovém svahu porostlém převážně bukovým porostem.

Tři další moravské lokality jsou uvedeny výše v kapitole „Stanoviště v otevřených studních“.

Slezská lokalita

7. VI. 1989 našla A. Hájková asi 20 rostlin *P. scolopendrium* na strmých zastíněných břidlicových stěnách v krátkém kaňonu bezejmenného potoka JV od vrchu Jahodná (kóta 406,7), nedaleko ústí potoka do Olše v místě zvaném Pod Sosnou v katastru obce Dolní

Líštná u Trince (okres Frýdek-Místek). Porost tvoří vlhký suťový les v nadmořské výšce asi 320–330 m. Geologický podklad tvoří vendryňské souvrství s vápnitými jílovci. V nejvyšších polohách vendryňského souvrství jsou zaoblené bloky a valouny vápenců 3–70 cm velké. Hájková (1990) výskyt pokládá za původní. 30. VI. 1995 zde sebrala doklad J. Kudělová (BRNU). 24. VI. 2004 Hájková výskyt revidovala a zjistila rozmnožení jeleního jazyku, počet dosáhl 130–140 jedinců (Hájková 2005). Je těžké rozhodnout, zda-li je výskyt původní, zvláště u kapradiny, která se snadno rozšiřuje výtrusy na značné vzdálenosti, jak to dokládají stále se množící zprávy o výskytech v otevřených studních. Rostoucí počet rostlin nemůže být důvodem pro tvrzení, že jde o původní výskyt, naopak spíše může svědčit o nedávném vzniku lokality. *P. scolopendrium* má v současné době tendenci se šířit, jak bylo zjištěno v Moravském krasu. Nicméně lokalita leží na polské hranici na okraji souvislého karpatského subareálu *P. scolopendrium*, je těžko přístupná a společně zde rostou některé druhy, které doprovázejí jelení jazyk také v Pustém žlebě v Moravském krasu, jako *Lunaria rediviva*, *Circaea* aj.; i zde mimo jiné dochází k invazi *Impatiens parviflora*. Lze tedy souhlasit s Hájkovou, že výskyt je původní.

Zhodnocení a závěr

První zpráva o výskytu *Phyllitis scolopendrium* v Čechách je pravděpodobně v Rukopisu vodňanském (Anonym 1389), kde je rostlina *Phyllitis* jmenována česky „gelení jazyk“. V četných rukopisech z 15. století je české jméno v různých ortografiích a lze mít za to, že se *P. scolopendrium* v Čechách vyskytovala. Černý (1517: *Knieha lekarska ...*) popisuje výstižně „Gelenie Jazyk“ i jeho stanoviště, z čehož lze usuzovat, že jej znal z autopsie. Přitom nepíše, že rostlina v Čechách neroste, jak to činil u jiných rostlin. T. Hájek v úpravě Matthiolových Commentárií popisuje ještě podrobněji stanoviště pro „jelení jazyk“ a uvádí jej i „w Studnicých“, což jiní autoři té doby neuváděli. Jak známo, v České republice byla *P. scolopendrium* nalezena v několika studních. V Hájkově edici je vyobrazení jeleního jazyku (viz obr. 2), jehož předlohou byla nejspíše živá rostlina. Z této a ještě z dalších indicií usuzujeme, že v té době (ještě v 16. století) *P. scolopendrium* v Čechách rostla planě a nikoliv vzácně.

Listy jeleního jazyku byly v 17. století používány jako léčivá rostlina a cena byla nízká, takže se jednalo pravděpodobně o tuzemskou drogu. Možnost, že v Čechách byla kdysi *P. scolopendrium* sběrem listů jakožto léčivé rostliny povolna vyhubena, nelze vyloučit vzhledem k pravděpodobně nehojnému výskytu.

Schwenckfelt (1607) sděluje, že *P. scolopendrium* se vzácně nachází v Krkonoších, kde je hubena „kořenáři“. Opiz (1815) uváděl *P. scolopendrium* ze Škaredého dolu u Hraběšina nedaleko Čáslavi. Není jasné, o které údolí se jednalo a jelení jazyk zde nebyl ověřen. Podle Čelakovského (1870) došlo k záměně s *Polypodium vulgare*. Existuje také Andersův doklad *P. scolopendrium* z vrchu Ralsko u Mimoně. Jiným botanikem odtud však sbírána nebo udávána nebyla. Rovněž lokalita z údolí Řetovského potoka (na opuce) ve východních Čechách, publikovaná v roce 1903, nebyla později ověřena. Jednalo se asi

o záměnu s *Polypodium vulgare*. Ostatní publikované údaje se týkají zplanělých nebo vysazených rostlin.

V současné době *P. scolopendrium* v Čechách na původních lokalitách neroste. Zjištěné výskyty na přirozených stanovištích vznikly zanesením výtrusů v novější době, jak se děje i u jiných kapradin. Výskyt v Českém krasu by svěděl k úvaze, že se jedná o reliktní výskyty, neboť v tomto území se vyskytovala *P. scolopendrium* v mladším holocénu 2000 let př. n. l. Avšak opakovaný přechodný výskyt jednotlivých rostlin v území Českého krasu dokládá, že jde o novější výskyty vzniklé zanesením výtrusů (pozorování V. Ložka).

Ostatní údaje z Čech jsou nejisté, nebyly později ověřeny, některé vznikly záměnou, většinou s *Polypodium vulgare* nebo šlo o zplanění či výsadbu. Zvláštním druhem zplanění je výskyt v otevřených studních. V České republice je jelení jazyk původní pouze na 3 makrolokality na Moravě (Moravský kras, Hranická propast a přírodní rezervace Trojačka v Beskydech) a ve Slezsku v údolí bezejmenného potoka u Dolní Lištné.

Phyllitis scolopendrium byla zařazena mezi kriticky ohrožené druhy. V Moravském krasu zmizela pouze v Josefském údolí z neznámých důvodů (asi byla vyhubena), na ostatních lokalitách se poněkud rozšiřuje. Je zde však jiné nebezpečí – *Impatiens parviflora*, která postupuje údolím Punkvy od Blanska do Pustého žlebu. V listnatém lese u Starohrabčic hutí již tvoří souvislé porosty a nejbliže k lokalitám *P. scolopendrium* roste již několik rostlin v Pustém žlebu u stezky k zříceninám Blanskeho údolí a dole u silnice, tedy nedaleko nejbohatší lokality jeleního jazyku. Na druhé straně Pustého žlebu u Amatérské jeskyně, na další lokalitě, roste také již několik rostlin, rozšiřuje se postupně i na lokalitě u Dolní Lištné. Je nebezpečí, že se tento invazní druh rozšíří až na uvedené lokality *P. scolopendrium* v Moravském krasu a jeho zapojený porost bude potlačovat tuto vzácnou kapradinu.

Literatura

- Albertus Magnus (ed. 1867): De vegetabilibus libri VII. Ed. C. Jesseni. – Berolini.
Anonym (1389): Rukopis vodňanský. – Ms. [depon. in: Národní muzeum, Praha (II F 2)]
Anonym (1415): Compendium artis medicae. – Ms. [depon. in: Státní knihovna, Praha (I G 23)]
Anonym (1422): Latinsko-český lékařský sborník. – Ms. [depon. in: Národní muzeum, Praha (IV E 5)]
Anonym (1444): Sborník lékařský. – Ms. [depon. in: Národní muzeum, Praha (IV H 28)]
Anonym (1605): Reformatio und erneuerte Ordnung deren Apotecken ... – Meyntz.
Anonym (1617): Medicinal Ordnung ... – Marburg.
Anonym (1629): Catalogus medicamentorum ... – Gorlici.
Anonym (1632): Verzeichniss und Taxa oder Würderung ... – Wittenberg.
Anonym (1643): Reformatio und erneuerte Ordnung ... – Franckfurt a. M.
Anonym (1644a): Valor sive taxatio omnium mater. medicinarum. – Schweinfurt.
Anonym (1644b): Apotheken Ordnung. – Bremen.
Anonym (1652): Verneuerte Besetzt Ordnung und Tax. – Nürnberg.
Anonym (1659): Taxa vel valor omnium medicamentorum ... officinis Pragensibus ... – Vetero-Pragae.
Anonym (1669): Valor sive taxatio medicamentorum omnium ... – Norimberg.
Anonym (1692): Neue Apothecker Ordnung der Stadt Wienn. – Wienn.
Anonym (1699): Taxa vel valor omnium medicamentorum ... Pragensibus ... – Micro-Pragae.

- Anonym (1712): Apothecker-Ordnung der Stadt Wienn. – Wienn.
- Anonym (1739): Dispensatorium medico-pharmaceuticum Pragense. – Vetero-Pragae.
- Anonym (1771): Nova pharmacopoeorum taxa ... – Vindobonae.
- Anonym (1796, 1804, 1812): Taxa medicamentorum in pharmacopoea austriaco-provinciali. – Pragae.
- Anonym (1810, 1811): Taxa medicamentorum in pharmacopoea bohemico-provinciali ... – Pragae.
- Anonym (1937): Codex medicamentarius Gallicus ... Vol. 2. Ed. 6. – Paris.
- Anonym (ČTK) (2003): Botanik objevil vzácnou kapradinu jelení jazyk. – Metro, Praha, 28. 3. 2003.
- Ascherson P. & Graebner P. (1896): Synopsis der mitteleuropäischen Flora. Vol. 1. – Leipzig.
- Bartovský V. (1909): Vlastivěda moravská. Hranický okres. – Brno.
- Bayer E. (1904): Scolopendrium. – Ottův slovník naučný, Vol. 22, Praha.
- Berchtold B. W. & Presl J. S. (1820, 1835): O přirozenosti rostlin, aneb rostlinář. Vol. 1(1820), 3(1835). – Praha.
- Bílý F. (1931): Druhý příspěvek ku poznání kapradin Moravského krasu. – Sborn. Klubu Přírod. Brno 14: 65–77.
- Brunfels O. (1532): Herbarum vivae eicones ... Vol. 3. – Argentorati.
- Brückner A. (1892): Böhmische Studien. – Arch. Slav. Philol., Berlin, 14: 1–44.
- Caesalpinus A. (1583): De plantis libri XVI. – Florentiae.
- Cube J. (1489): Herbarius. – Batavia.
- Cypers V. (1898): Beiträge zur Flora des Riesengebirges und seiner Vorlagen. – Oesterr. Bot. Z. 48: 185–188, 226–228, 265–272.
- Čelakovský L. (1870): Sind Osmunda und Scolopendrium in Böhmen einheimisch? – Oesterr. Bot. Z. 20: 354–356.
- Čelakovský L. (1897): Analytická květena Čech, Moravy a rak. Slezska. Ed. 3. – Praha.
- Černý J. (1517): Knieha lekárska kteraz slowe herbarz, aneb zelinarz ... – Norimberg.
- Čerovský J., Feráková V., Holub J. & Procházka F. (1999): Červená kniha ohrožených a vzácných druhů rostlin a živočichů ČR a SR. Vol. 5. Vyšší rostliny. – Příroda, Bratislava.
- Čvančara A. (1976): Floristické poměry severovýchodní části Ralské pahorkatiny. – Sborn. Severočes. Mus. 8: 3–50.
- Dančák M. (2007): *Phyllitis scolopendrium* (L.) Newman. – In: Hadinec J. & Lustyk P. [eds], *Additamenta ad floram Reipublicae Bohemicae*. V., Zprávy Čes. Bot. Společ. 41: 231–232.
- Danihelka J. & Šumberová K. (2004): O rozšíření některých cévnatých rostlin na jejížnější Moravě II. – Příroda 21: 117–192.
- Domin K. (1905): Das böhmische Erzgebirge und sein Vorland. – Prag.
- Domin K. (1922): Jelení jazyk (*Scolopendrium vulgare* Smith) a jeho rozšíření v naší republice. – Čas. Čs. Lékárn. 3: 115–118, 125–127.
- Domin K. (1942a): První příspěvek k poznání květeny v povodí Tiché Orlice ... – Věstn. Král. Čes. Společ. Nauk, cl. 2, 1942/1: 1–59.
- Domin K. (1942b): Druhý příspěvek k poznání květeny v povodí Tiché Orlice ... – Věstn. Král. Čes. Společ. Nauk, cl. 2, 1942/7: 1–54.
- Domin K. (1943): Nové příspěvky k poznání květeny v povodí Tiché Orlice ... – Rozpr. Čes. Akad., tř. 2, 53/21: 1–42.
- Dostál J. (1989): Nová květena ČSSR. Vol. 1, 2. – Academia, Praha.
- Erben K. J. (1867): *Salicetova Ranná lékařství*. – Praha.
- Feiler A. (1931): Gefässkryptogamen. – Heimatk. Bez. Komotau 6: 9–18.
- Flajšhans V. (1926): Klaret a jeho družina. – Praha.
- Fournier P. (1948): *Plantes médicinales et vénénenses de France*. Vol. 3. – Paris.
- Gazda J. (1958): Příspěvek ke květeně jižních Čech. – Preslia 30: 209–211.
- Gutzerová N. (2006): Lokalita jeleního jazyku (*Phyllitis scolopendrium*) v Chrastí u Chrudimi. – Východočes. Sborn. Přírod., Pr. a Stud. 13: 251–252.

- Hadač E. (1970): Tři poznámky k Šourkově Květeně Krkonoš. – Zprávy Čes. Bot. Společ. 5: 189–190.
- Hadinec J. (2003): *Phyllitis scolopendrium* (L.) Newman. – In: Hadinec J., Lustyk P. & Procházka F. [eds], *Additamenta ad floram Reipublicae Bohemicae. II.*, Zprávy Čes. Bot. Společ. 38: 272–273.
- Hajduchová J. (1999): Předběžná zpráva o prvním nálezu jazyku jeleního (*Phyllitis scolopendrium*) v Bílých Karpatech. – Sborn. Přírod. Klubu Uherské Hradiště 4: 59.
- Hájková A. (1990): Chráněná území a evidované lokality Moravskoslezských Beskyd a Podbeskydské pahorkatiny. – Památ. Přír. 15: 627–629.
- Hájková A. (2005): Poznámky k výskytu jeleního jazyku celolistého (*Phyllitis scolopendrium*) v Podbeskydské pahorkatině. – Pr. Stud. Muz. Beskyd, přír. vědy, 15: 163–167.
- Hanka V. (1833): *Zbirka nejdávnějších slovníků latinsko-českých*. – Praha.
- Hantschel F. (1890): *Botanischer Wegweiser im Gebiete des Nordböhmischen Excursions-Clubs*. – Leipa.
- Hejnová M. (2001): *Pietro Andrea Mattioli 1501–1578*. – Nár. knihovna ČR, Praha.
- Hejný S. & Slavík B. (1988): *Květena České socialistické republiky. Vol. 1.* – Praha.
- Hendrych R. (1987): *Karpatische Migrationen und Florenbeziehungen in den Tschechischen Ländern der Tschechoslowakei*. – Acta Univ. Carol., biol., 1985: 105–250.
- Hendrych R. (1999): *Historie druhu Archangelica officinalis v Čechách*. – Preslia 70(1998): 313–334.
- Hendrych R. (2002): *Původ a výskyt Acorus calamus v našich zemích*. – Zprávy Čes. Bot. Společ. 38: 95–109.
- Holub J. & Procházka F. (2000): *Red list of vascular plants of the Czech Republic – 2000*. – Preslia 72: 187–230.
- Horák F. & Tobolka Z. (1950): *Knihopis českých a slovenských tisků. Vol. 2.* – Praha.
- Huber A. & Weleslawin D. A. (1959): *Apatéka Domácý*. – Praha.
- Chmelař J. (1959): *Nová lokalita Phyllitis scolopendrium (L.) Newm. na Moravě*. – Čas. Slez. Mus. Opava, ser. A, 8: 65–67.
- Jalas J. & Suominen J. (1972): *Atlas florae Europaeae. Vol. 1.* – Cambridge University Press, Cambridge etc.
- Janáčková H. (1968): *Květena Rychlebských hor*. – Ms., 223 p. [Dipl. pr.; depon. in: Knih. kat. bot. PIF UK Praha]
- Jireček J. (1884): *O lékárnickém spise Matěje z Vysokého Mýta*. – Sitzungsber. Königl. Böhm. Ges., Wiss. 1883: 38–52.
- Jungmann J. (1835): *Slovník česko-německý. Vol. 1.* – Praha.
- Kaiser P. (1903): *Hildegardis Causae et curae*. – Lipsiae.
- Karłowicz J., Kryński A. & Niedźwiedzki W. (1900): *Slovník języka polskiego. Vol. 1.* – Warszawa.
- Kosteletzky V. F. (1831): *Allgemeine medizinisch-pharmazeutische Flora. Vol. 1.* – Prag.
- Kotlaba F. (1962): *Nálezy fosilního jeleního jazyku – Phyllitis scolopendrium (L.) Newm. – v Československu a poznámky k jeho recentnímu rozšíření*. – Preslia 34: 255–267.
- Krasnowolski A. & Niedźwiedzki W. (1914): *Slovník staropolski. Vol. 1.–2.* – Warszawa.
- Krzyżanowski J. [ed.] (1984): *Literatura polska, przewodnik encyklopedyczny. Vol. 1.* – Pań. wydaw. nauk, Warszawa.
- Křišťan z Prachatic (ed. 1515): *Lékařské Knížky*. – Praha.
- Kuraszkiewicz W. (1962): *Wyrazy polskie w słowniku polsko-lacińskim Jana Mączyńskiego. Vol. 1.* – Wrocław, Warszawa & Kraków.
- Lämmermayer L. (1912): *Die grüne Pflanzenwelt der Höhlen*. – Denkschr. Kaiser. Akad. Wiss., cl. math.-natur., 87: 325–364.
- Mączyński J. (1973): *Lexicon latino-polonicum. Ed. photooff.* – Köln & Wien.
- Majtán M. [ed.] (1991): *Historický slovník slovenského jazyka. Vol. 1.* – Veda, Bratislava.
- Matthiolus P. A. (1554, 1558, 1570): *Commentarii in sex libros Pedacii Dioscoridis ... – Venetiis*.
- Matthiolus P. A. (1562): *Herbarž ginak Bylinarž. – Staré Město Pražské*.
- Matthiolus P. A. (1563): *New Kreuterbuch*. – Prag.
- Matthiolus P. A. [A.] (1596): *Herbář aneb Bylinář. – Staré Město Pražské*.

- Mattick F. (1933): Bereicherungen der Flora Saxonica in den Jahren 1920–1932. – Abh. Naturw. Ges. Isis, Dresden, 1932: 127–130.
- Menčík F. (1892): *Vocabularium latino-bohemicum Posoniense*. – Praha.
- Merlinger B. (1544): *Počínají se knížky o rozličných vodách ...* – Staré Město Pražské.
- Milde J. (1847): *Filices Europae et Atlantidis*. – Lipsiae.
- Milde J. (1865): *Die Höheren Sporenpflanzen Deutschlands und der Schweiz*. – Leipzig.
- Mrvík J. (2002): Jelení jazyk celolistý v Českém krasu? – *Živa* 50: 117.
- Müller J. (1999): Vzácné rostliny v Moravském krasu a na území města Brna. – *Zprávy Čes. Bot. Společ.* 34: 67–72.
- Němec B. (1922): Botanika v Čechách do bitvy bělohorské. – *Čas. Mus. Král. Čes.* 96/2: 1–18.
- Nešpor J. & Horčíčka J. (1903): Průvodce po východních Čechách. – Ústí nad Orlicí.
- Netoušek M. et al. (1958): *Encyklopedie praktického lékaře*. Vol. 13. – Praha.
- Oborny A. (1883): *Flora von Mähren und oesterr. Schlesien ...* Vol. 1. – *Verh. Naturforsch. Ver. Brünn* 21(1882): 1–268.
- Opiz F. M. (1815): *Botanische Topographie Böheims*. Vol. 1. – Ms. [depon. in: Národní muzeum, Praha]
- Opiz F. M. (1819, 1820): *Tentamen florae cryptogamicae Boëmiae*. – *Kratos*, Prag, 1/4 (1819): 1–19, 2/1 (1820): 1–21. [neukončeno]
- Opiz F. M. (1823): *Böheims phanerogamische und cryptogamische Gewächse*. – Prag.
- Orgelbrand M. [ed.] (1861): *Słownik języka polskiego*. Vol. 1. – Wilno.
- Pfund J. D. Ch. (1847): *Böhmens Flora*. – Ms. [depon. in: Národní muzeum, Praha, sign. VI B 33]
- Podpěra J. (1911): *Doplňky ku květeně moravské*. – *Čas. Mor. Mus. Zem.* 11: 238–253.
- Podpěra J. (1913): *Potvrzení výskytu jeleního jazyku v Mor. krasu*. – *Příroda, Olomouc & Mor. Ostrava*, 11: 350.
- Podpěra J. (1921): *Fytogeografický rozbor nálezu Cortusa Matthioli L. na Moravě*. – *Sborn. Klubu Přírod.* Brno 3 (1920): 51–70.
- Podpěra J. (1926): *Květena Moravy I. Rostliny tajnosnubné cevnaté a nahosemenné*. – *Pr. Morav. Přírod. Společ.*, Brno, sv. 1, spis 10, 226 p.
- Podpěra J. (1932): *Die Vegetationsverhältnisse im Gebiete des Mährischen Karstes...* – *Čas. Mor. Muz.* 26–27(1929–1930): 1–112.
- Polívka F. (1902): *Názorná květena zemí koruny české*. Vol. 4. – Olomouc.
- Presl J. S. (1848): *Počátkové rostlinosloví*. – Praha.
- Procházka F. (1966): *Rostov vstavač bledý, jelení jazyk ...* – *Listy Orlic. Mus., Choceň*, 1966: 103–110.
- Reuss F. A. (1835): *De libris physicis Sanctae Hildegardi*. – Wirceburgi.
- Rohn J. C. (1764): *Nomenclator, to je Jmenowatel ...* Vol. 1. – Praha.
- Rybička A. (1887): *Tadeáš Hájek, jinak Nemicus, z Hájku*. – *Čas. Mus. Král. Čes.* 61: 275–284.
- Sedláčková M. (1978): *Rozšíření některých druhů rostlin v okrese Nový Jičín*. – *Zprávy Čes. Bot. Společ.* 13: 37–58.
- Schkuhr Ch. (1809): *Kryptogamische Gewächse*. Vol. 1. – Wittenberg.
- Schlechtendal F. L. & Langenthal L. E. (1880): *Flora von Deutschland*. Ed. 5. Vol. 1. – Gera-Unternhaus.
- Schmidt F. W. (1789): *Versuch einer Topographie der Stadt Plan nebst physischer Beschreibung der Gegend besonders in Rücksicht des Pflanzenreiches*. – *Abh. Königl. Böhm. Ges. Wiss.* 4(1788): 34–80.
- Schube T. (1891): *Zur Geschichte der schlesischen Floren*. – *Jahresber. Schles. Ges. Vaterl. Cult.* 68 (Ergänz.-Heft): 1–48.
- Schwenckfeld C. (1600): *Stirpium et fossilium Silesiacae catalogus*. – Lipsiae.
- Schwenckfeld C. (1607): *Hirschbergischen warmen Baden*. – Görlitz.
- Sloboda D. (1852): *Rostlinnictví*. – Praha.
- Smith J. E. (1828): *The English Flora*. Vol. 4. – London.
- Smrž P. (1955): *Príspevek k poznání květeny okolí Liberce*. – *Zprav. Severočes. Mus., Liberec*, 2: 10–11.

- Sommer J. G. (1843): Das Königreich Böhmen. Vol. 11 (Časlauer Kreis). – Prag.
- Šedivý E. (1922): Světlo apotekářův. – Lékárn. knih., Praha, 5: I–XV & 1–196.
- Šindel J. (1903): Hranická propašť. – Věst. Kl. Přírod. Prostějov 5(1902): 28–40.
- Šindelář D. (1973): Vědecká ilustrace v Čechách. – Praha.
- Šmarda J. (1967): Vegetační poměry Moravského krasu. Část I & II. – Čas. Ochr. Přír. 5(3): 139–168 (Část I.) & 5(5): 139–163 (Část II.).
- Šourek J. (1970): Květena Krkonoš. – Academia, Praha.
- Šuk V. (2002): Zajímavé rostliny cizího původu na Karlštejnsku. – Zprav. Ochránců Přír. Okresu Praha-západ 22 (2001): 32–34.
- Tausch I. F. (1832): Herbarium florae Bohemicae. – Flora, Regensburg, 15, Intelligenzbl. 2: 17–19.
- Tomšovic P. (1988): 2. Phyllitis Hill. – jazyk (jelení jazyk). – In: Hejný S. & Slavík B. [eds], Květena České socialistické republiky, 1: 249–251, Academia, Praha.
- Thám K. H. (1807): Česko-německý slovník ... – Praha.
- Tutin T. G., Heywood V. H., Burges N. A., Moore D. M., Valentine D. H., Walters S. M. & Webb D. A. [eds] (1964–1980): Flora Europaea. Vols. 1.–5. – Cambridge University Press, Cambridge.
- Vaněčková L. & Grüll F. (1972): Botanický význam Chráněné krajinné oblasti Moravský kras. – Sborn. Okres. Vlastiv. Muz. Blansko 4: 19–33.
- Vaněčková L. et al. (1997): Rostliny Moravského krasu a okolí. – Nadace Moravský kras a Správa CHKO ČR – CHKO Moravský kras, Blansko.
- Verdoorn F. [ed.] (1938): Manual of pteridology. – The Hague.
- Višňák R. (2000): Botanické poměry severovýchodní části Ralské pahorkatiny 2. Aktuální vegetace a přehled botanických lokalit. – Zprávy Čes. Bot. Společ. 35: 67–94.
- Watzel C. (1874): Die im Horizonte von Böhmisch Leipa vorkommenden Moose und Gefäßkryptogamen. – Ober-Realschule Böhm. Leipa 1874: 1–28.
- Winkler W. (1881): Flora des Riesen- und Isergebirges. – Warmbrunn.
- Wünsche O. (1869): Exkursionsflora für das Königsreich Sachsen ... – Leipzig.
- Wurm F. (1887): Das Kummergebirge, die umliegenden Teiche und deren Flora. – Leipa.
- Wurm F. (1889): Beiträge zur Flora der Umgebung von B. Leipa. – Jahresber. Comm.-Oberrealsch. Böhm. Leipa 1888/89: 29–43.

Došlo dne 27. 4. 2005